

ALTINTEPE'DE URARTU MİMARLIK ESERLERİ

TAHSİN ÖZGÜÇ

Altın-tepe kazıları hem Urartu arkeolojisine ışık tutması, hem de Urartuların Frigler ve batıdaki komşularıyla kurdukları münasebetlerde karayollarından istifade şekillerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Burada monümental yapıların varlığı ve Urartuların kullandığı küçük eşyanın bolluğu sebebiyle, bu kalenin tetkiki neticesinde, Urartu sanatının daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır¹.

Altın-tepe'de son üç yıl zarfında yapılan kazılar, Urartu arkeolojisine ve sanat tarihine, aşağıdaki, katkıları sağladığı yapıları sağladı :

1 — Altın-tepe'de tepeye, mabedin güneyine ve hafifce yüksek bir seviyeye kurulan saray veya kabul salonu dikdörtgen planlı, sütunlu, içten 44 × 25.30 m. ölçüsünde büyük bir binadır (Plan 2; Lev. XI, 1-2). Kabul salonunun kuzey duvarı mabet stoa'sının güney duvarını, kısmen, kesmiş onun bir parçası üstüne inşa edilmiştir. Sarayın, yalnız, kuzeydoğu dar cephesinin kazısı ikmal edilmemiştir. Kerpiç duvarların kalınlığı 3 m. dir. Düz çatıyı 1.50 m. çapındaki yuvarlak taş kaidelere basan ve üç sıra halinde tertiplenen, altı sıra sütunun teşkil ettiği, 18 kalın sütun taşımaktadır. Üç tarafta hole açılan oda yoktur. Geriye kalan tek imkan bu odaların, henüz, kazısı ikmal edilmemiş olan kuzeydoğu dar cepheye inşa edilmiş olabileceğidir.

Sarayın kuzeydoğusundaki dış kapıdan vestibüle, buradan da ikinci bir kapı açıklığı vasıtasıyla daha büyük odaya girilir. Kerpiç duvarlar taş temel üstüne inşa edilmiştir. Arin-berd'in aksine, Altın-tepe'de şehrin inşasını tasvir eden kitabe yoktur.

Altın eser parçaları müstesna, sıvalı sert toprak taban üstünde hiç bir şey bulunmamıştır. Kabul salonunun duvarları boyunca bankalara veya uyku-sedirlerine de raslanmamıştır. Ocak, kabul salonunun kuzeydoğu yarısında idi. Sarayın en önemli hususiyetini, sıvalı duvar-

¹ Tahsin Özgüç, Altın-tepe Kazıları-Excavations at Altın-tepe (Belleten 98, 1961, s. 253-280).

ların üstündeki freskler temsil etmektedir. Fresklerin bir kısmı hala yerinde, duvara yapışık olarak, fakat büyük bir kısmı taban üstüne düşmüş durumda elimize geçti. Freskler kırmızı, siyah, mavi ve beyaza boyalı, motifler zengin ve mütenevvi idi. Fresklerin motifleri muhtelif registerler halinde tertiplenmiştir. Motifler hendesî süs frizlerinden, rozetlerden, palmetlerden, ağaçlardan, kanatlı sfenkslerden, hayvanlardan ve iki yanına kanatlı varlıkların resm edildiği mukaddes ağaçlardan ibarettir. Palmet motifinin çok canlı tasvirlerine sahibiz (Lev. XVIII, 2). İnsan şeklindeki kanatlı varlıklar, çok zarif bir şekilde süslenmiş uzun manto, geniş kemer ve boynuzlu taç giymektedir (Lev. XVIII, 1). Uzun saçları siyahtır. Her varlık sol elinde bir sepet tutmaktadır. Bir elleriyle ağacı tutan varlıklar, bu suretle, onun bereketini arttırmaktadır. Tipik Urartu fizik tipini temsil ettiği anlaşılan bu tasvirlerin çok mütebâriz profillere sahib olduğu görülmektedir. Kanatlı varlıklar beyaz ciltlidir. Her biri kırmızı renkli birer polos giymektedir. Kırmızı renkli mantoların kenarları beyaz saçaklı ve belden yukarı kısımları beyaz renkli diyagonal hatlarla süslüdür. Kanatlı varlıklar mavi renkli bir zemin üstüne resm edilmişlerdir. Kirli devetüyü zemin üstüne yapılmış olan mukaddes ağaç kırmızı ve siyah renklidir. Yeşil yapraklı ağaçlardan birinin arkasına saklanan geyiğe, bir az sonra, hücum eden arslan sahnesini tasvir eden parçalar duvar boyalarının hiç beklenmeyen örnekleri arasındadır. Fevkalâde canlı bir üslupta yapılan bu sahneler, Urartu sanatının tamamen yeni ve çok canlı bir halini karşımıza çıkarmaktadır.

Bütün sahnelerin parça halinde olmasına rağmen, onları restore etmek ve bir Urartu saray duvarının nasıl süslendiğini göstermek mümkün olacaktır. Sahnelerin ölçüleri değişiktir. Fresklerin merkezini teşkil eden insan ve hayvan tasvirleri, onları çevreleyen ve tamamen dekoratif mahiyette olan motiflerden daha büyüktür. Böylece daha uzaktan görülen figürlerin boyu büyütülmüş olmaktadır. Her iki duvardaki freskler de aynı şekilde, bir birine paralel motifler halinde tertiplenmiştir.

Bütün bu freskler teknik, motif, üslub ve tertib bakımından Arin-berd'de (eski Ere-buni) bulunanların tam benzeridir². Mabet

² K. Ohanesian, Arin-berd I, Arhitektura Ere-buni, Erevan 1961, s. 38 ff. ve K. Ohanesian, Sovjetskaya Arhacologiya 1961/3, s. 292-294.

planında da olduğu gibi, bunda da mahallî temayüllere dahi yer verilmemiş, muhtelif beyler mabetleri, saraylarını, bilhassa, Urartu modasına uygun olarak süslemişlerdir.

Kabul salonu Assur saraylarından ve Kuzey-Sureye'nin *Bit-hilanı* tipindeki yapılarından farklıdır. Salonun etrafında odaların yokluğu, ona, Apadana'nın, yani, İran tipindeki bir meclis salonunun ilk örneği dememe mani değildir³. Mabette olduğu gibi, saray da tipik Urartuludur. Urartular tarafından ortaya konulan yeni mimarlık elemanları çok mühimdir⁴. Fakat, fresk tarzındaki tezyinatın büyük kısmı Assurlulardan alınmıştır. Mamafi, Urartular bu sanat kolunda dahi orijinal katkıları bulundular. Hayvan resimleri, bu konuda, en çok dikkata şayan olan örneklerdir. Bu münasebetle, Akamenidlerin Urartulardan çok şeyler öğrendiği hatırlatılmalıdır.

2 — Kazıların en önemli sonuçlarından biri, fevkalade bir yapı kompleksi içine alınmış bir Urartu mabedinin keşfidir⁵. Altın-tepe mabedinin yardımıyla, bir Urartu mabedinin nasıl olduğunu tasavvur edebiliyoruz. Şimdi, Urartu mabedlerinin planı ve inşaa tarzı hakkında kat'î delile sahibiz. Mabet sahası 1963 yılında aydınlatıldı. Planı kare (13.90 × 13.90 m.) şeklindedir. Duvarlar kalın ve çok iyi işlenmiş üç dizi taşla örülmüştür (Plan 2-3; Lev. XII, 1; XIII, 1). Giriş cebhesindeki iki taş basamak 3.80 m. uzunluğundaki koridora, bu da kuzey duvarı dibinde taş heykel kaidesi bulunan cella'ya açılır (Plan 3).

Cella 5.20 × 5.20 m. ölçüsündedir. Cella'da tunç ve demirden ok-mızrak uçları, asâ veya topuz başları, çanak-çömlek ve işlenmiş ağaç plak gibi, bir çok adak eşyası bulunmuştur. Yukarı

³ Ere-buni'deki Akamenid Apadanası için bk. Arin-berd I, s. 78. K. Ohanesian mimarî üstünde yaptığı araştırmalarla Apadana tipindeki sarayın, Urartu sütunlu binalarının bir tekâmülü olduğunu isbat etti. Bu münasebetle, Urartu'ların Hititlerden çok şey öğrendikleri hatırlanmalıdır. Urartu mimarisinin teşekkülünde, Hitit mirasının manası çok önemlidir. Büyükkale ile (Boğazköy III, s. 10-11, şek. 4-3) Altın-tepe arasında, kabul salonları bakımından, dikkata şayan benzerlikler vardır. Bunun için ikisinin mukayesesi çok öğretici olur. Bu nazariye çok cazib olmakla beraber, daha çok delile ihtiyac vardır. Bu bakımdan, Urartuda daha eski sarayların keşfi, sabırsızlıkla, beklenmektedir.

⁴ Belleten 103, s. 620; 107, s. 536; TTKR 1962, s. 25; AJA 66, 1962, s. 79 ff; 67, 1963, s. 181 ff.

⁵ Belleten 98, s. 278 ff.

kısmı (duvarları) kerpiç olan mabedin içi kırmızı, beyaz, siyah ve maviyle boyanmıştır. Tasvirler, rekonstrüksiyonlarını mümkün kılacak kadar çok tahrib edilmişlerdir.

Mabet 27×27 m. ölçüsündeki bir avlunun ortasındadır. Temelleri taş, duvarları kerpiçtir. Mabedin etrafında, mabetle avlu duvarları arasında, çok iyi işlenmiş taşdan 20 adet sütun kaidesi vardır. Direkler ağaçtandı. Cella'nın cebhesinde. 70 m. çapında, ve. 20 m. yüksekliğinde 6 sütun kaidesi görülmektedir. Taş yerli andezittir. Sütun kaidelerinin mabedin cephe duvarına olan mesafesi 7.20 m., arka ve yan duvarlara olanı da 2.50; 3.50; 3.00 m. dir. Bunlar, avlunun etrafında üstü örtülü, açık galerinin varlığını göstermektedir. Böylece geri kalan saha, yani, revaklı kısımla mabet arasının açık kaldığı görülmektedir. Sunak, mabedin cebhesine ve cella'nın tam karşısına yerleştirilmiştir (Lev. XIII, 1).

Bu, bugüne kadar bulunan Urartu mabetlerinin en iyi korunmuş ve bu şekildeki bir bina planının teferruatını gösteren ilk örnektir. Bu mabet tipi Urartuya hastır; diğer kavimlere yabancı ve Assur, Hitit mabetlerinden de çok farklıdır. Bu mabet, mimarlık tarihine yapılan önemli bir Urartu katkıya temsil eder. Çatısının şekli, hala, meçhuldür; fakat, biz Assur kabartmasının yardımı ve mimarlık tekniğinin verdiği imkânlarâ dayanarak, bu problemi çözebileceğimizi umuyoruz. Esas girişin, semer-dam şeklinde örtüldüğünü gösteren imkân kuvvetlidir.

Esas mabet girişinin hemen yanında, cephenin karşısında, revaklı kısmın harabeleri içinde bir çok kült eşyası keşf olundu. Bunların en önemlilerini mobilyaya ait fildişi süsler, yani, uzun elbiseli, kuş başlı, çift kanatlı insan figürleri teşkil eder (Lev. XVI, 1). Bunlar kollarını, Richard Barnett'in de belirttiği gibi⁶, bir mimarî parçayı, belki de, Tanrı Haldi'nin tahtına ait bir mobilya kısmını taşımak maksadiyle yukarıya kaldırmışlardır. Bunların uzun elbiseleri ve altındaki kısa eteklikleri, gayet ince bir şekilde, süslenmiş olub kanatları ve mantolarının kenar kısımları altın safiha ile kaplıdır. Her ikisi de çok iyi durumdadır. Bunlar, Urartuların Devlet merkezi Toprakkale'de bulunmuş olan fildişinden kanatlı insan figürlerinin

⁶ Richard Barnett, A Catalogue of the Nimrud Ivories, London 1957, s. 228 ff. Pl. 81, W 13-14.

benzeridir. Kuş başlı, kanatlı insanlar aşağıya sarkan ellerinde birer sepet, yukarıya kaldırılarda da meyve tutmaktadır.

Oturan, başını sola döndüren, açık ağızlı fildişi arslan heykelciği Urartu işçiliğinin bir şah eseridir⁷. Arslanın yırtıcı, dehşet saçan hali, alnın, gözlerin, kaşların, burunun etrafındaki buruşuklukların her detayında, tam manasiyle, ifade edilmiştir. Boyunu ve göksü altın safiha ile kaplıdır. İkinci arslan, ilkinden, biraz farklı ve daha büyüktür. Fakat onun da ifadesi yırtıcıdır. Gövdesi, restore edilemeyecek kadar, harab durumdadır. Oturan fildişi arslanın üslubu, Sakçagözü arslan heykelinin üslubu ile mukayese edilebilir⁸.

Başını ağaca döndürmüş olan fildişi geyik, süs iğnesinin bir kısmıdır (Lev. XVII, 1). Mütenasib gövdesinin sakin hali, büyük bir realizmin eseridir. Plak, henüz, üniktir; ve duvar boyalarından bazılarında olduğu gibi, Urartu sanatının bu güne kadar meçhul kalmış çok cazib tiplerinin mümessilidir. Gövdesi kıymetli taş veya madenle, kakma tekniğinde, süslenmiştir.

Bir plakı süsleyen kadın ve erkek başları bir arada bulunmuştur.

Çok iyi korunmuş durumda bulunan fildişinden kavuşturulmuş eller, mobilya aksamına ait dua eden durumdaki heykelin parçasıdır.

Fildişi eserlerin üslubu Suriye, Finike ve Assur eserlerinin üslubundan farklıdır. Fildişinden kanatlı insan figürleri, Van yanındaki Toprakkale'de bulunan fildişi eserlere çok benzemektedir. Bunların üslubu tam Urartuludur. Finike, Suriye ve Assur üslubları yanında bir de Urartu üslubunu ayırmak icab edecektir.

Mabedte, fildişi eserlerin hemen yanında, Urartu işçiliğinin tipik örnekleri olan kalkınlar, demir ve tunç mızrak uçları, çanak-çömlek, bitum'dan yapılmış üç insan başı, Assurluların giydiği şekilde miğferler, altın başlı çiviler, mobilyayı kaplıyan altın varaklar ve üç ayaklı sehpa bulunmuştur.

Altintepe eserleri II. Sargon'un verdiği bilginin doğruluğunu ve bir Urartu mabedinin zenginliğini isbat etmektedir.

Avlunun batısında mabede ait çok iyi korunmuş durumda bir çok oda meydana çıkarılmıştır (Plan 2; Lev. XIV, 1-2). Bu büyük ek binanın taş temel üstündeki kerpiç duvarları çok yüksek durumda ele geçirilmiş olub, yanmamıştır. Büyük odanın iki duvarı, bir zaman-

⁷ Belleten'in 26. cı cildinin, yani, 101, 102, 103, 104. ci sayılarının kapak resmi.

⁸ Helmuth Th. Bossert, Altanotolien, Berlin 1942, 882.

lar, beyaz, mavi ve kırmızı renklerle, zengin bir şekilde, boyanmıştı. Motifler kabul salonundaki motiflerden, biraz, farklıdır. Urartu mimarisinin bütün örneklerinde olduğu gibi, duvarları çok kalındır⁹.

Altuntepe'de iki esas yapı katı vardır. Kabul salonu geç (I. kat), mabet eski yapı katına aittir. II. katta inşa tekniği çok tekâmül etmiştir. Kazıların ortaya koyduğu eserlerin üslubu, iki kat arasında geçen zamanın az olduğunu göstermektedir. Ayrıca, duvarlarından bazılarının tahrib edilmiş olmasına rağmen, mabet, sarayın inşası sırasında da, hala, kullanılmakta idi. Bu iki tabaka 8. yüz yılın son çeyreğine ve 7. yüz yılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Bu, Altuntepe'nin, hattâ, yalnız Altuntepe'nin değil, Toprakkale'nin, Karmir-blur'un¹⁰ da en parlak devridir. Bu, Urartu sanatının ikinci ve son parlak safhasını temsil eder. Altuntepe bu devrin en önemli temsilcisidir.

3 — Altuntepe'deki büyük binaların üçüncüsünü büyük depo temsil eder¹¹. Depo odaları, gövdelerinin yarısına kadar muntazam sıralar halinde, toprağa gömülmüş olan iri küplerle doldurulmuştur (Lev. XV, 1). Küplerin içine konulanın nev'i ve miktarı Urartu hiyeroglifleriyle gösterilmiştir. Burada da çatıyı taşıyan direklerin bastığı muntazam taş kaideler yerinde durmaktadır. Karmir-blur'da (eski Teişebaini) keşfolunan depo binaları bizimkinin tam eşidir¹². Bunlar, müstahkem şehirlerde yaşayan Urartuların gıda maddelerini muhafaza etmek hususunda ne kadar dikkatli olduklarını gösterir. Bey, bunu emrindeki bütün şehirlere tatbik ettiği bir kaide haline getirmişti. Biz, Altuntepe'de bu resmî depo binalarının daha çok olduğunu düşünüyoruz. Urartular teras inşasında, şehir surlarını teraslar halinde inşa etmekte usta idiler; bu suretle onlar dik, sarp tepelerin üstünde daha büyük binalar inşa edebilmek için yer temin etmiş oluyordular.

4 — Altuntepe'de mezarların yanında bir açık hava mabedi keşfolundu (Şek. 2; Lev. XV, 2).¹³ Bu mabet, uzun bir alanın bir ucuna yerleştirilen uzun, düz taş kaidelerin üstüne dikilmiş, üçer metre yüksekliğinde, dört dikili taştan ibarettir. Çok iyi işlenmiş olan bu

⁹ Arin-berd I, s. 29 ff. (Susi mabedi).

¹⁰ Belleten 98, s. 275.

¹¹ Belleten 98, s. 280.

¹² K. Ohanesian, Karmir-blur IV, Architektura Teişebaini, 1955.

¹³ Belleten 107, s. 356.

taşların üstünde kitabe yoktur. Ortasında deliği bulunan sunak, taş kaidenin ortası hizasına konulmuştur. Platformun dört tarafı taş duvarla çevrilidir. Burasının mezar kültürüyle ilgili bir saha olduğundan şüphe edilemez. Lehmann-Haupt tarafından yayınlanmış olan bir damga mühür baskısında, bu çeşit dikili taşların önünde dua eden bir insan tasviri vardır¹⁴. Ölü kültürüyle münasebeti olan kült yerinin bu tipi Urartulara hastır.

Altuntepe, Assur'dan uzak ve yüksek, geçit vermiyen dağlarla çevrilidir. Coğrafya mevkii onu Assur hücumlarından korudu; bunun için Tuşpa (bu günkü van) ve Muşşır tahrib edildiği zaman, Altuntepe'nin monümental binaları Assur orduları tarafından tahrib ve yağma edilmedi. Altuntepe'nin terk edilmiş olduğu anlaşılıyor. Duşman kuvvetlerinin öncüleri, doğudan Erzincan Ovası'na girmeden önce, Altuntepe sakinleri kaleyi terk etmiş olmalıydılar.

Ankara

Tahsin ÖZGÜÇ

¹⁴ Lehmann-Haupt, Armenien Einst und Jetzt, II/2, p. 549 ve 598; B. B. Piotrowsky, Vannskoïe Tsarstvo (Urartu), Moskova 1959, şek. 73.